

рольової поведінки. До високого рівня після проведеного експериментального дослідження піднялося 26 % дітей (було 19 %); у 60 % молодших школярів під час контролю було виявлено середній рівень сформованості статево-рольової поведінки (було 62 %); до 14 % зменшилася після експерименту кількість респондентів, які перебували на низькому рівні (до експерименту було 19 %).

У контрольному класі відбулися незначні зміни. До високого рівня піднялося 21,6 % респондентів (було 20 %). При констатації середній рівень сформованості статево-рольової поведінки продемонструвало 52 % учнів, під час контролю зазначений рівень зріс до 53,4 %. На низькому рівні при контрольному обстеженні перебувало 25 % молодших школярів (було 28 %).

Таким чином, запропонована педагогічна технологія співпраці родини та школи дозволяє ефективно здійснювати статево виховання дітей молодшого шкільного віку, підвищувати їх статево-рольову вихованість, сприяти організації життєдіяльності учнів на засадах статево-рольової культури. Подальших уточнень потребує поетапність реалізації запропонованої технології у рамках школи першого ступеня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрагам К. А. Нотатки про статево виховання дітей у сім'ї / К. А. Абрагам // Початкова школа. — 1993. — № 10. — С. 58–60.
2. Бжиська Ю. Статево виховання як невід'ємна частина морального виховання / Ю. Бжиська // Рідна школа. — 2001. — № 3. — С. 41–42.
3. Бурцева Ю. О. Статево виховання молодших школярів засобами українського фольклору: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ю. О. Бурцева. — Луганськ, 2006. — 238 с.
4. Главацька О. Л. Педагогічні проблеми статевого виховання молодших школярів / О. Л. Главацька // Початкова школа. — 1997. — № 5. — С. 43–44.
5. Говорун Т. В. Батькам про статево виховання дітей / Т. В. Говорун, О. М. Шарган. — К.: Радянська школа, 1990. — 160 с.
6. Корнієнко С. М. Батьківські збори у початкових класах: зміст та методика проведення: навч.-метод. посібник / С. М. Корнієнко, Я. П. Кодлюк. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. — 144 с.
7. Корнієнко С. Родина — провідна інституція виховання в українській ментальності / С. Корнієнко // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка (Серія: Педагогіка). — 2006. — Вип. 3. — С. 118–122.
8. Корнієнко С. Родинне дозвілля у початкових класах: навчально-методичний збірник. — 2-е вид., переробл. і доповн. / С. Корнієнко, С. Корнієнко. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. — 160 с.
9. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності і гендерні особливості: монографія / В. П. Кравець. — Тернопіль: ТНПУ, 2008. — 476 с.
10. Стельмахович М. Г. Українці про сім'ю і родинне виховання / М. Г. Стельмахович // Дошкільне виховання. — 1992. — № 12. — С. 6–7.
11. Столярчук Л. И. Полоролевая социализация школьников: теория и практика воспитания: монография / Л. И. Столярчук. — Волгоград: Перемена, 1999. — 275 с.
12. Тимчишин В. О. Логіка наукового дослідження: методичні рекомендації / В. О. Тимчишин, Л. Б. Тимчишин, В. А. Поліщук. — Тернопіль, 1999. — 22 с.

УДК 159.922

Руслана ЧП

СІМЕЙНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті аналізуються результати дослідження впливу сімейної взаємодії на розвиток і становлення особистості молодшого школяра. Розглядаються психологічні особливості взаємин батьків із дитиною та специфіка впливу матері й батька на формування позитивного самоствавлення у неї.

В статтє анализируются исследования влияния семейного взаимодействия на развитие и становление личности младшего школьника. Рассматриваются психологические особенности отношений родителей с ребенком, специфика влияния матери и отца на формирование положительного самоотношения у него.

The research of influence of family interaction on development and formation of infant pupils is analysed in this article. Psychological peculiarities of parental relation with a child and specific of mother's and father's influence on positive self-attitude formation in it is dealt here.

На всіх етапах життя людини сім'я є найважливішим і найоптимальнішим середовищем для виховання дитини. Провідним чинником впливу сім'ї на зростаючу особистість виступають її якісні характеристики — гармонійність взаємин між членами, відчуття спокою і щастя, позитивний психологічний клімат, пріоритет духовних цінностей, високий рівень культури. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що проблеми сімейного виховання, впливу сім'ї на розвиток і становлення особистості дитини не втрачають актуальності в сучасному суспільстві. Незважаючи на розробленість багатьох аспектів проблеми батьківського виховання та стосунків між батьками і дітьми, питання впливу сімейної взаємодії на становлення особистості дитини залишається відкритим.

На сьогодні вивчена роль сімейного виховання у виникненні дитячих неврозів (А. Захаров, А. Співаковська), досліджено вплив батьківського виховання на спілкування дитини з ровесниками (Ю. Насонова). Психологи також встановили, що сімейне виховання накладає вагомий відбиток на самооцінку дитини, її образ «Я» (Р. Бернс, С. Куперсміт, М. Розенберг, Л. Стотт). Аналіз праць вітчизняних науковців (Т. Архіреєва, Ю. Борисенко, О. Кононко, Н. Лавриненко, Н. Радіна та ін.) дає можливість розкрити динаміку досліджень з окресленої проблематики у сучасній психологічній науці за останні роки.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу психологічних досліджень впливу сімейної взаємодії на розвиток і становлення особистості молодшого школяра та виокремлення важливих чинників батьківського виховання.

Сім'я — те тло, на якому відбувається становлення особистості, її емоційний, розумовий, вольовий, фізичний, соціальний розвиток. Перший досвід спілкування в сім'ї є для дитини тим підґрунтям, на якому будуватимуться її взаємини з людським оточенням, спочатку з найближчим, а з часом і з далеким. Від нього залежить характер адаптації дитини до життя поза сім'єю [5, с. 139].

Сучасна українська дослідниця О. Кононко, вивчаючи вплив сім'ї на підростаючу особистість, розрізняє три основні чинники такого впливу:

- емоційний характер сімейного виховання;
- широта діапазону впливу сім'ї;
- тривалість цього впливу.

Сімейний вплив, на думку авторки, відзначається високою емоційністю, взаємини батьків і дітей будуються на почутті любові й прихильності один до одного. Чутливість дитини, її довірливе ставлення до людей, сприйнятливність до їхніх оцінювальних суджень — усе це виховується або не виховується в дитячі роки рідними для дитини людьми. Безперечно, сім'я має більше можливостей для виховання, ніж школа, адже «в ній об'єднані люди різного віку, статі, роду занять, які можуть впливати на дитину в різних життєвих ситуаціях. Вплив сім'ї на дитину порівняно з впливом інших соціальних інститутів відзначається найбільшою тривалістю і постійністю» [5, с. 139]. Саме з емоційним досвідом дитини та соціальною компетентністю пов'язаний її інтелектуальний розвиток, зауважує О. Кононко. Доказом цього є те, що дитина з негативними переживаннями, досвідом страху і невпевненості менш схильна досліджувати навколишнє середовище, ніж радісна, миролюбна, впевнена в собі. Відомо, що емоція інтересу важлива для інтелектуального розвитку дитини так само, як вправа — для її фізичного розвитку. Життєвий досвід відіграє важливу роль у розвитку мислення, у становленні соціально-емоційної поведінки, що є надзвичайно суттєвим для молодшого школяра. Водночас, як зазначає О. Кононко, батьки повинні не лише забезпечувати зростаючу особистість різноманітною інформацією, яка позитивно впливає на її розумовий розвиток, а й потурбуватися про те, щоб обставини і способи передавання дитині знань стимулювали її пізнавальну активність, бажання вчитися, сприяли формуванню в неї потреби у саморозвитку [5].

Усвідомлюючи те, що діти молодшого шкільного віку особливо залежні від

мікросередовища та конкретної соціальної ситуації, дослідники зазначають, що одним із важливих компонентів цього найближчого оточення є саме сім'я. Слід зауважити, що поряд з такими параметрами, як розмір сім'ї, її склад (повна, неповна), порядок народження, визначальними є й особистісні особливості матері і батька, а також взаємини між ними та між батьками і дітьми. Загалом можна сказати, що сімейне життя зумовлене не лише структурою сім'ї, а й індивідуальними характеристиками її членів, їхнім ставленням до зростаючої особистості.

Взаємини дитини з дорослими, на думку багатьох психологів, є провідним чинником розвитку самосвідомості особистості (В. Абраменкова, Ю. Борисенко, А. Портнова, Н. Радіна, Є. Терешенкова). Оскільки власна самооцінка лише починає формуватися, дитина стихійно приймає ставлення до себе дорослих. Внаслідок цього може виробитись як неадекватно висока самооцінка (коли дорослі постійно захвалюють дитину), так і невинувато низька (коли дорослі ставляться до дитини та її досягнень занадто критично) [5].

Л. Стотт одним із перших виділив тип сімейної ситуації, яка формує у дитини позитивну Я-концепцію, і встановив, що «ті, у кого вдома панує атмосфера взаємного довір'я між батьками і дітьми, готовність прийняти один одного, і в житті більш пристосовані, незалежні, і самооцінка у них вища» [2, с. 68].

Питання батьківського виховання як умови становлення самооцінки дитини знаходить своє відображення у працях багатьох учених. Зокрема, С. Куперсміт, вивчаючи особливості особистості батьків і стосунки між ними в сім'ях дітей із різним рівнем самооцінки, виявив значні відмінності. Так, у сім'ях, де в дітей формується висока самооцінка, одній людині, зазвичай батьку, надається право приймати більшу кількість рішень, вибирати цілі, встановлювати обов'язки для всіх членів сім'ї. Мати ж в основному займається повсякденними справами дітей; вона більш активна у взаємодії з ними, спрямовує їхнє життя відповідно до батьківських вимог. Її завдання — підтвердження авторитету батька. Такі взаємини можливі, як вважає автор, якщо батьки люблять, поважають і довіряють один одному. Непряме (опосередковане) вивчення батьківського виховання (через відповіді матерів і дітей), показало, що батьки дітей із високою самооцінкою уважні й турботливі у ставленні до них, між дітьми і батьками панує атмосфера довіри [2].

У зв'язку зі значними змінами в системі гендерних ролей, що відбулися в суспільстві за останні півстоліття, оцінка ролі батька і матері переживає серйозні зміни. Свідченням цього є той факт, що у сучасній психологічній літературі прийнято окремо розглядати питання материнського і батьківського виховання. Фахівці зауважують, що між ними існують значні відмінності, а тому вважають за необхідне виявити специфіку впливу матері й батька на розвиток особистості дитини і на її позитивне самоставлення (Т. Архіреєва, В. Борисенко, Н. Лавриненко, С. Матейчик та ін.).

Досліджуючи специфіку впливу матері й батька на формування у дитини ставлення до себе і до них, науковці виявили, що важливою умовою розвитку позитивного ставлення дитини до себе є прийняття її батьками, повне і глибоке розуміння, спрямованість на співробітництво з нею. Водночас, розглядаючи особливості самоставлення молодших школярів, вчені з'ясували, що найчастіше показники самоприйняття дитини і прийняття нею батька й матері є достатньо близькими, хоча трапляються і деякі відмінності. Зокрема, Т. Архіреєва у своїх дослідженнях звертає увагу на ті випадки, коли дитина при високому чи середньому рівні прийняття себе і матері значно гірше ставиться до батька, при цьому неприйняття батька дещо частіше трапляється у дівчаток. Значно менше дітей, як зазначає дослідниця, які, приймаючи себе і батька, не приймають матері. Також зафіксовані випадки неприйняття обох батьків при високому або середньому рівні прийняття себе. Окрім зазначених вище, мають місце і такі співвідношення: високе прийняття матері й повне ігнорування себе та батька; високе прийняття батька і відкидання себе й матері [2].

Акцентуючи увагу на дослідженнях розвитку самоприйняття у молодших школярів у процесі сімейної взаємодії, вчені розглядають цей феномен як ядро особистості дитини, що визначає деякі тенденції її особистісного розвитку [2]. Водночас В. Столін зазначає, що

«самоприйняття» є одним із трьох основних компонентів поняття «самоствалення» (двома іншими компонентами, на думку автора, є «самоповага» та «інтерес до себе», які не розглядалися у площині нашого теоретичного дослідження). Результати цих досліджень підтверджують важливу роль батьків у розвитку самоствалення молодшого школяра. На основі отриманих даних дослідники стверджують, що позитивне самоствалення як емоційно-оцінювальна складова Я-концепції дитини формується лише в тому випадку, коли вона більшою мірою приймає батьків. При цьому автори зазначають, що для хлопчика важливо, як він приймає і маму, і батька, а для дівчинки більш значущим є прийняття матері [7].

Слід звернути увагу й на те, що вік 9–10 років є періодом так званої другої статевої ідентифікації, коли діти «приміряють» дорослі статеві ролі. Тому неприйняття одного із батьків своєї статі несприятливо позначається на дитині: якщо дочка не приймає матері, то наслідком цього є наявність у дівчинки напруження, невмотивованого хвилювання; якщо син не приймає батька, то наслідком є виникнення у хлопчика боязливості та пригніченості; окрім цього, у нього зменшується міра вираження таких «чоловічих» якостей як сміливість, рішучість та впевненість. Зокрема, позитивне ставлення до батька у хлопчика пов'язане зі сміливістю у спілкуванні з людьми, наполегливістю, впевненістю у собі [2]. З огляду на зазначене можна припустити, що відкидання матері дівчинкою, а батька хлопчиком великою мірою заважає не лише розвитку їх позитивного само ставлення, але і статевої ідентифікації, яка є головним механізмом засвоєння моральних норм та соціальних ролей.

Особливого значення впливу взаємин з батьком на формування статево-рольової ідентичності надає М. Мід, яка вважає, що «...для того, щоб дитина чоловічої статі могла успішно пристосуватися до життя, вона повинна певним чином ототожнювати себе зі своїм батьком або іншим дорослим мужчиною. Якою близькою людиною не була б її мати, які б теплі почуття не існували між ними, якого б не заслужувала вона захоплення і відданості, вона не є для дитини чоловічої статі моделлю життя. Якщо її прив'язаність до матері є дуже сильною, це загальмує її емоційний розвиток; якщо вона ототожнює себе з нею, то вона ризикує перерости у сексуальне збочення або в кращому випадку дитина сформує в собі деякі фантастичні установки. Найважчу розплату готує сімейне життя саме тим хлопчикам, які виховані в антагонізмі до батька і надзвичайній залежності від матері» [2, с. 75].

Варто зазначити, що вивчення зв'язку між тим, як дитина приймає батька, і між особливостями батьківського виховання дає підстави для висновків про те, що дитина не приймає батька у випадку, якщо в сім'ї авторитарна мати, яка занадто впевнена у своїй батьківській компетентності. Тоді як на прийнятті дитиною батька позитивно позначається батьківська позиція рівності стосовно дитини. Загалом можна сказати, що ставлення сина до батька багато в чому залежить від сімейної структури. Авторитарна мати, яка все приймає на себе, скоріш за все пригнічує чоловіка, відсторонює його від виховання сина, водночас намагаючись закріпити свій зв'язок із дитиною. У цьому випадку можна говорити про певну ізоляцію чоловіка в такій сім'ї.

Фахівці з окресленої проблематики зазначають, що прийняття дівчинкою батька зумовлене його хорошим ставленням до дочки, прагненням бачити в ній позитивні якості, відсутністю зайвої критики стосовно неї [2]. Це питання, певним чином, знаходить своє відображення і у дослідженнях О. Кононко, яка зазначає, що батьківський авторитет є необхідним елементом сімейного виховання. Тому важливо, щоб батьки не просто нав'язували дитині свої настанови, а були прийняті нею, визнавались авторитетними, значущими, шанованими [5].

У процесі сімейної взаємодії дитина оволодіває найпростішими способами практичної та розумової діяльності, засвоює цінності, норми, правила поведінки та взаємин з оточуючими людьми. Під впливом оцінок, пояснень, прикладів дорослих вони з часом набувають для дитини, як зазначає О. Леонтьєв, «особистісного смислу» і перетворюються на соціально спрямовані мотиви діяльності й поведінки. Наприкінці старшого дошкільного і на початку молодшого шкільного віку збільшується диференціація поведінки, пов'язана із засвоєнням ролі, яку визначає приналежність до певної статі. Існують різні для хлопчиків і

дівчаток стилі поведінки, ігри, уподобання, захоплення. У хлопчиків гостро розвивається почуття того, що є «дівчачим», а дівчатка більше усвідомлюють, що припустимо для їхньої поведінки, а що є суто «хлопчачим».

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що до найефективніших засобів морально-емоційного виховання в сім'ї належать особистісні особливості батьків, специфіка взаємодії між ними, характер спілкування дорослих із дітьми, за допомогою якого здійснюється не лише обмін інформацією з проблем морально-етичного змісту, а й розвиток моральної свідомості, формування моральних почуттів і переконань, регуляція й коректування вчинків та поведінки дітей.

Таким чином, аналіз наукових праць та результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених із зазначеної проблеми дає підстави для таких висновків:

– провідним чинником впливу сім'ї на зростаючу особистість є її якісні характеристики — гармонійність взаємин між членами, відчуття спокою і щастя, позитивний психологічний клімат, пріоритет духовних цінностей, високий рівень культури;

– цілісна Я-система дитини, а особливо її самооцінка, залежать від сімейної ситуації, батьківського виховання;

– характер сімейного життя позначається на розвитку самостійності дитини, самоповаги, позитивного самоствавлення.

Перспективним вбачається продовження розгляду цього питання в аспекті з'ясування впливу сімейної взаємодії та батьківського виховання на інші компоненти самоствавлення молодших школярів, серед яких особливе місце займають самоповага та інтерес до себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В. В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. — 1987. — № 4. — С. 70–78.
2. Архиреева Т. В. Влияние родительского воспитания на самоотношение младшего школьника / Т. В. Архиреева // Вопросы психологии. — 2006. — № 3. — С. 67–77.
3. Борисенко Ю. В. Проблема отцовства в современном обществе / Ю. В. Борисенко, А. Г. Портнова // Вопросы психологии. — 2006. — № 3. — С. 112–130.
4. Клецина И. С. От психологии пола — к гендерным исследованиям в психологии / И. С. Клецина // Вопросы психологии. — 2003. — № 1. — С. 61–78.
5. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. — К.: Освіта, 1998. — 255 с.
6. Лавриненко Н. В. Гендерні відносини в родині / Основи теорії гендеру: навчальний посібник / Н. В. Лавриненко. — К.: «К.І.С.», 2004. — С. 354–384.
7. Радина Н. К. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков / Н. К. Радина, Е. Ю. Терешенкова // Вопросы психологии. — 2006. — № 5. — С. 49–59.
8. Соболева М. В. Влияние семейного конфликта на психомоторное развитие ребенка первых полутора лет жизни / М. В. Соболева, А. С. Батуев // Вопросы психологии. — 2004. — № 5. — С. 11–19.
9. Тархова Л. Н. Воспитать мужчину / Л. Н. Тархова. — М.: Педагогика, 1992. — 288 с.

УДК 371.212.

Олег КОЦЮБИНСЬКИЙ

ВИХОВНА СИСТЕМА «ВІЛЬНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОБЩИНИ ВІККЕРСДОРФ»

У статті охарактеризовано теоретичні засади організації виховного процесу одного із перших навчальних закладів реформаторського типу в Німеччині — «Вільної шкільної общини Віккерсдорф»; розкрито зміст та основні форми виховання учнів з урахуванням відмінностей шкільної общини від інших шкіл реформаторської педагогіки.

В статье охарактеризовано теоретические основания организации воспитательного процесса одного из первых учебных заведений реформаторского типа в Германии — «Свободной школьной общины Вилккерсдорф»; раскрыто содержание и основные формы воспитания учеников с учетом отличий школьной общины от других школ реформаторской педагогики.